

„(...) Sa detinjim zadovoljstvom i dubokim uzbuđenjem, pošto ne mogu da navedem imena svih onih ljudi koji su morali postupiti na isti način, a zahvaljujući kojima je Francuska preživela, ispisujem ovde njihovo pravo ime (...)“

MARSEL PRUST
Ponovo nađeno vreme

„Zar će se Sibirac moliti za maslinjake, ili Provansalac za jarebiku?“

ŽOZEF DE MESTR
Sanktpeterburške večeri

„Pitao sam tog ruskog pisca kako radi i začudio sam se što svoja dela ne prevodi sam jer francuski govori veoma pravilno, jedva nešto usporenije usled istančanosti svoga duha.

Priznao mi je da ga Akademija i njen rečnik odbijaju.“

ALFONS DODE
Trideset godina u Parizu

I

Još kao dete sam naslutio da taj osobiti smešak predstavlja za svaku ženu neku čudnu malu pobeđu. Da, kao nekakvu kratkotrajnu osvetu zbog izneverenih nada, zbog grubosti muškaraca, zbog toga što su u ovom svetu retke lepe i prave stvari. Da sam umeo da to kažem u ono vreme, takav način osmehivanja bih nazvao „ženstvenošću“... Ali u to vreme je moj jezik bio suviše konkretan. Zadovoljavao sam se time da u albumima porodičnih fotografija razgledam lica žena i da na nekima od njih pronalazim taj odblesak lepote.

Te žene su dobro znale da radi svoje lepote, nekoliko trenutaka pre nego što ih zablesne svetlost blica, treba da izgovore one tajanstvene francuske slogove čije je značenje razumelo samo malo njih: *pe-tite-pomme* (ma-la-jabuka). Kao opčinjena, usta tada nisu razvučena u veseloj blaženosti, ili zgrčena u bojažljivu grimasu, nego su kao u blagoj razdraganosti dobijala zaobljenu ljupkost. Time bi čitavo lice bilo izmenjeno. Obrve bi se lagano izvile,

oblina obraza izdužila. One bi izgovarale *petite pomme*, a senka neke jedva primetne i sanjalačke blagosti prekrila bi pogled, ublažila crte lica, utisnula na fotografsku ploču nekakvu prigušenu svetlost prošlih dana.

Takva fotografska magija je zadobila poverenje najrazličitijih žena. Na primer one rođake iz Moskve sa jedine slike u boji u našim albumima. Bila je udata za diplomatu, a govorila je rastavljujući zube i uzdisala od dosade i pre nego što bi počela da vas sluša. Ali i na njenoj fotografiji sam odmah uočio dejstvo „male jabuke“.

Zapažao sam njen odraz i na licu te bezizražajne provincijalke, neke nepoznate tetke čije se ime pominjalo jedino kad se govorilo o ženama koje su ostale bez muža posle pogibije muškaraca za vreme poslednjeg rata. Čak je i Glaša, naša rođaka sa sela, na retkim fotografijama koje su nam ostale od nje imala taj tajanstveni smešak. Uostalom, tu je bio čitav niz mladih rođakinja koje su pućile usne trudeći se da za vreme tih nekoliko beskrajnih trenutaka poziranja zadrže tu neuhvatljivu francusku čaroliju. Šapućući svoje *petite pomme*, one su još verovala da će im budući život biti satkan jedino od lepih trenutaka...

Tu povorku pogledâ i lica remetilo je ponegde lice jedne žene pravilnih i finih crta, sa krupnim sivim očima. U početku je mlada, u najstarijim albumima, a osmeh joj je pun one tajanstvene ljupkosti „male jabuke“. Zatim, kako je zalazila u godine, kako su se albumi bližili našem vremenu, taj izraz se polako gubio, prevlačio nekim velom sete i jednostavnosti.

Ta žena, Francuskinja zalutala u snežni beskraj Rusije, otkrila je ostalima tu reč od koje se prolejšava. Moja baka po majci... Rođena je u Francuskoj početkom veka

u porodici Norbera i Albertine Lemonije. Tajanstvena reč *petite pomme* verovatno je bila prva bajka koja je ulepšala naše detinjstvo. I jedna od prvih reči iz onoga jezika za koji je moja majka u šali govorila „tvoj staramajkin jezik“.

Jednog dana sam naišao na fotografiju koju nije trebalo da vidim... Provodio sam raspust kod bake u onom gradu nadomak ruske stepe u kojem se nastanila posle rata. Bilo je to u osvit jednog toplog i tromog leta koje je sve prostorije ispunjavalo bledoljubičastom svetlošću. Ta pomalo nestvarna svetlost je padala na fotografije koje sam pažljivo razgledao pored otvorenog prozora. To su bili najstariji snimci u našim albumima. Likovi na njima sezali su u davno vreme revolucije iz 1917, oživljavali vreme careva i, što je najvažnije, probijali gvozdenu zavesu vrlo čvrstu u ono vreme, odvođeci me čas pred neku gotsku katedralu, čas u aleje nekog vrta čije me je zelenilo zbunjivalo svojim geometrijskim oblicima. Zaronio sam u praistoriju naše porodice...

I odjednom, ta fotografija!

Ugledao sam je onda kad sam iz čiste radoznalosti otvorio jedan veliki koverat ubačen između korica i omota albuma. Bio je to onaj neizbežan svežanj fotografija za koje se smatra da ne zaslužuju da se nađu na pomalo hrpavim listovima albuma, fotografija sa prizorima prirode za koje se više ne zna gde se nalaze, sa bezizraznim licima kojih se uopšte ne sećamo. Fotografije za koje svaki put kažemo da ih jednog dana treba razvrstati i odlučiti šta sa tim grešnicima treba učiniti.

I usred tih nepoznatih ljudi i predela koje je prekrpio zaborav, ugledao sam nju. Mladu ženu čija je odeća na

čudnovat način odudarala od otmeno odevenih osoba koje su se nalazile na drugim fotografijama. Na sebi je imala prostranu pamukliju prljavosive boje i mušku šubaru sa oborenim naušnjacima. Slikala se držeći čvrsto u naručju bebu umotanu u vuneni pokrivač.

„Kako li je samo dospela“, pitao sam se zaprepašćen, „među ove ljude u frakovima i žene u večernjim haljinama?“ A oko nje, na drugim snimcima, te veličanstvene avenije, kolonade, mediteranski predeli. Njeno prisustvo tu bilo je u neskladu sa vremenom, neumesno, neobjašnjivo. U toj porodičnoj prošlosti izgledala je kao uljez sa svojom smešnom odećom kakvu danas oblače samo žene koje zimi raščišćavaju snežne smetove na putevima...

Nisam čuo baku kad je ušla. Spustila mi je ruku na rame. Trgao sam se, a onda sam je zapitao pokazujući fotografiju:

„Ko je ova žena?“

Munjevit blesak uzrujanosti pojavio se u vazda mirnom pogledu moje bake. Gotovo nemarnim glasom odgovorila mi je pitanjem:

„Koja žena?“

Oboje smo začutili osluškujući. Sobu je ispunio neobičan drhtav šum. Tada se baka okrenula i uzviknula, radosno kako mi se učinilo:

„Mrtvačka glava! Pogledaj, leptir mrtvačka glava!“

Ugledao sam velikog leptira mrke boje, noćnu mrtvačku glavu, koji je drhtao pokušavajući da prođe kroz varljivu dubinu ogleдалa. Bacio sam se na njega ispružene ruke, već unapred osećajući na dlanu golicanje njegovih baršunastih krila... Tada sam postao svestan neobične veličine tog leptira. Približio sam se i nisam mogao da zadržim uzvik:

„Pa to su dva leptira! Sijamski blizanci!“

U stvari, leptiri su izgledali kao priljubljeni jedan uz drugog. A tela su im bila obuzeta grozničavim drhturenjem. Bio sam iznenađen što taj par mrtvačkih glava nije obraćao nikakvu pažnju na mene, niti je pokušavao da pobegne. Pre nego što sam ih uhvatio imao sam vremena da na njihovim leđima zapazim bele šare – čuvenu mrtvačku glavu.

Više nismo govorili o ženi u pamukliji... Pogledom sam pratio par mrtvačkih glava koji je poleteo prema nebu, razdvojio se na dva leptira, i ja sam shvatio, koliko može da shvati desetogodišnje dete, zašto su bili sjedinjeni. Zbunjenost moje bake mi je tada izgledala razumljiva.

Hvatanje sparenih mrtvačkih glava vratilo mi je u sećanje dve veoma stare i najtajnovitije uspomene iz detinjstva. Prva je bila iz vremena kad sam imao osam godina, a činilo ju je nekoliko reči jedne stare pesme koju je moja baka više šaputala nego pevala, ponekad sedeći na balkonu, glave pognute nad nekim komadom odeće na kojem bi krpila kragnu ili prišivala dugmad. Zbog poslednjih stihova njene pesme topio sam se od blaženstva:

...I tu bismo spavali do kraja sveta.

Taj san zaljubljenih koji bi trajao tako dugo prevazilazio je moje detinje shvatanje. Već sam znao da ljudi koji umru (kao ona stara susedka čiji su mi nestanak te zime tako dobro objasnili) zaspe zauvek. Kao ljubavnici iz pesme? Ljubav i smrt su se tada na neki čudan način pomešali u mojoj glavi. A setna lepota melodije je samo povećavala tu zabunu. Ljubav, smrt, lepota... I ono večernje nebo, vetar,

miris stepe, sve sam to zahvaljujući pesmi doživljavao tako kao da je moj život počinjao upravo toga trenutka.

Druga uspomena se ne bi mogla vremenski odrediti, toliko je bila davnašnja. U njoj nije bilo čak ni moga „ja“ jasno određenog u toj maglovitosti. Samo jasno opažanje svetlosti, opojan miris trava, i one srebrnaste niti što presecaju plavu gustinu vazduha – mnogo godina docnije prepoznaću u njima vilinske niti paučine u letnjem vazduhu. Neuhvatljiv i zbrkan, taj odraz će mi ipak biti drag jer će mi pomoći da sebe ubedim kako je tu reč o prenatalnoj reminiscenciji. Da, bio je to odjek mog francuskog porekla. Tako ću u jednom kazivanju moje bake pronaći sve sastavne delove toga sećanja: jesenje sunce sa njenog putovanja u Provansu, miris lavandinih polja, čak i one niti paučine u mirisnom vazduhu. Nikad se ne bih odvažio da joj pričam o svom dečjem predviđanju budućnosti.

Sledećeg leta, sestra i ja smo jednog dana videli našu baku kako plače... Bilo nam je to prvi put u životu.

Ona je u našim očima bila nalik na neko pravedno i blagorodno božanstvo, uvek isto i izvanredno vedro. Njena životna priča koja je odavno postala mit izdizala ju je iznad bilo kakve tuge običnih smrtnika. Ne, nismo videli nijednu njenu suzu. Samo bolno grčenje usana, jedva primetne drhtaje njenih obraza, ubrzano treptanje...

Nas dvoje smo sedeli na tepihu prekrivenom zguzvanim komadićima hartije, zadubljeni u igru koja nas je potpuno obuzela: izvlačeći neke kamenčiće iz belih zamotuljaka hartije u koje su bili uvijeni upoređivali smo ih – čas je to bio sjaj kvarca, čas gladak oblutak prijatan pod prstima. Na zamotuljcima su bila ispisana neka imena

za koja smo mi u svom neznanju mislili da su zagonetni nazivi minerala:

Fekam, Larošel, Bajon... U jednom zamotuljku smo čak otkrili hrapav komadić gvožđa sa tragovima rđe. Pomislili smo da je ispisano ime tog čudnog metala „Verden“... Na taj način je bilo rastureno nekoliko predmeta iz ove zbirke. Kad je baka ušla, naša igra je već bila dobro zahuktana. Prepirali smo se oko najlepših kamenčića, probali njihovu tvrdoću udarajući ih jedan o drugi, ponekad i lomeći ih. One koji su nam izgledali ružni, kao „Verden“ na primer, bacali smo kroz prozor u leju georgina. Mnoge zamotuljke smo i pocepali...

Baka je zastala kao ukopana na prizor ovog bojnog polja posutog belim grudvicama. Podigli smo oči. Tada je pogled njenih sivih očiju izgledao pun suza – dovoljno da nam otkriju njegov nepodnošljiv blesak.

Ne, naša baka nije bila ravnodušna boginja. Znači da i ona može pasti u neraspoloženje, odjednom se naći u nevolji. Ona za koju smo verovali da tako spokojno provodi dane – čak je i ona bila na ivici da zaplače!

I prvi put toga leta, život moje bake mi je otkrio nove, neočekivane strane. I, posebno, veoma lične.

Pre toga, njena prošlost se svodila na nekoliko amajlija, nekoliko porodičnih relikvija, poput svilene lepeze, koja me je podsećala na tanani list javora, ili čuvene „torbice“ sa mosta Pon nef. Po priči koju smo znali, našla ju je na tome mostu četvorogodišnja Šarlota Lemonije. Trčkarajući ispred majke, devojčica se naglo zaustavila i uzviknula: „Torbica!“ I više od pola veka kasnije odjekuje njen zvonak glas kao oslabljen odjek u jednom gradu usred ruskog beskraj, pod stepskim suncem. A u toj torbici od svinjske

kože i sa pločicama od plavog emajla na zatvaraču, baka je čuvala svoju zbirku drevnih kamenčića.

Ta stara torbica je bila jedna od prvih uspomena moje bake, a za nas izvorište bajkovitog sveta njenog sećanja: Pariz, Pon nef... Čudnovato sazvežđe u nastajanju čiji su se nejasni obrisi još ocrtavali pred našim zadivljenim pogledima.

Pored ostalog, među tim ostacima prošlosti (sećam se sa kakvim smo uživanjem milovali pozlaćene i glatko obrezane ivice ružičastih knjiga: *Uspomene jedne pudlice*, *Smetenjakova sestra*) bilo je i jedno još starije svedočanstvo. Ona fotografija snimljena u Sibiru: Albertina, Norber, a ispred njih na neprirodnom postolju kakva se uvek mogu videti kod fotografa, nekoj vrsti visokog stočića – Šarlota kao dvogodišnja devojčica, sa kapiicom ukrašenom čipkom i u haljinici kao za lutke. Nas je mnogo kopkala ta slika na debelom kartonu, sa imenom fotografa i likovima medalja koje je dobio: „Šta li ta prelepa žena nežnog i pravilnog lica okruženog svilastim uvojcima ima zajedničko sa ovim starcem bele brade razdeljene na dva kruta pramena slična morževim kljovama?“

Već smo znali da je taj starac, naš praded, bio dvadeset šest godina stariji od Albertine. „To je kao da se oženio sopstvenom kćerkom!“, rekla je moja sestra nekako uvređeno. Ta zajednica nam je izgledala sumnjiva, nezdrava. U svim našim knjigama za školsku lektiru bilo je bezbroj priča o brakovima između devojaka bez miraza i bogatih staraca, tvrdica i pohlepkih na mladost. Toliko ih je bilo da nam je izgledala nemoguća svaka drugačija bračna veza u buržoaskom društvu. Trudili smo se da u Norberovim crtama lica otkrijemo neku sklonost ka poroku, neki izraz

loše prikrivenog zlobnog zadovoljstva. Ali je njegovo lice ostajalo jednostavno i iskreno poput lica onih neustrašivih istraživača prikazanih na ilustracijama u knjigama Žila Verna. Sem toga, taj starac sa dugom belom bradom u to vreme je imao samo četrdeset osam godina...

A Albertina, tobožnja žrtva buržoaskih običaja, uskoro će se naći na klizavoj ivici sveže iskopanog groba koji su već zatrpavale prve lopate zemlje. Otimaće se iz sve snage iz ruku koje su je pridržavale, očajnički vrištati, toliko da će zaglušiti čak i pogrebnu povorku Rusa na groblju u dalekom sibirskom selu. Naviknuti na tragičnu kuknjavu na sahranama u svojoj zemlji, na bujice suza i patetičnu tužbalicu, ti ljudi će zastati zapanjeni pred mučeničkom lepotom ove mlade Francuskinje. Ona će se njihat i iznad groba vapijući na svom milozvučnom jeziku: „Bacite i mene! Bacite me!“

Ta strašna tužbalica je dugo odzvanjala u našim detinjim ušima.

„A možda je ona... možda ga je volela...“, rekla mi je jednog dana moja starija sestra. I pocrvenela.

Ali još više od čudnovate zajednice između Norbera i Albertine, moju radoznalost je na toj fotografiji sa početka veka pobuđivala Šarlota. Naročito goli prstići na njenim nogama. Prostom igrom slučaja, ili zbog neke nesvesne koketerije, bila ih je jako savila prema tabanu. Ova bezazlena pojedinost davala je toj sasvim običnoj fotografiji neko jedinstveno obeležje. Pošto nisam umeo da izrazim svoju misao, zadovoljavao sam se time da kao za sebe sanjalački ponavljam: „Devojčica koja, ko zna zbog čega, sedi na onom smešnom stočiću, toga zauvek iščekujući zlog letnjeg dana, onoga 22. jula 1905, u najudaljenijem

kutku Sibira. Da, ta majušna Francuskinja koja je toga dana napunila dve godine, dete koje gleda u fotografa i iz nekog nesvesnog inata grči svoje neverovatno malene nožne prstiće i tako mi omogućava da zavirim u taj dan, da osetim njegovu klimu, njegovo vreme, boju...“

Zatvorio sam oči, toliko mi je zagonetka te detinje pojave izgledala neverovatna.

To dete je bilo... naša baka. Da, bila je to ona, žena koju smo one večeri videli kako se ćutke saginje i skuplja komadiće kamenčića rasturenih po tepihu. Zbunjeni i postidjeni, sestra i ja smo stali leđima uza zid, ne usuđujući se ni da prošapćemo reč izvinjenja, niti da baki pomognemo da pokupi one razbacane amajlije. Slutili smo da su se njene oborene oči napunile suzama...

Te večeri kad smo se tako nedolično igrali, pred sobom nismo više videli nekadašnju dobrodušnu vilu koja nam je pričala o Plavobradom ili o Trnovoj Ružici, nego ženu povređenu i osetljivu uprkos svoj snazi njene duše. Za nju je to bio trenutak nespokojsva kad se odrasla osoba neočekivano oda, pokaže svoju slabost, oseti se kao goli kralj pred pažljivim očima deteta. Tada on podseća na igrača na žici koji je napravio pogrešan korak i kojega u toku tih nekoliko trenutaka izgubljene ravnoteže na žici održava samo pogled gledaoca, i samog zbunjenog svojom neočekivanom moći...

Ona je zatvorila „torbicu sa Pon nefa“, odnela je u svoju sobu, zatim nas pozvala za sto. Posle kraćeg ćutanja progovorila je ravnomernim i mirnim glasom, na francuskom, dok nam je uobičajenim pokretom sipala čaj.

„Među kamenčićima koje ste bacili bio je jedan koji bih veoma volela da pronađem...“

I dalje tim neutralnim tonom, i dalje na francuskom – iako smo za vreme obeda (zbog prijatelja i suseda koji bi često iznenada naišli), najčešće govorili ruski – pričala nam je o paradi Velike armije i istoriji krhkog kamenčića mrke boje nazvanog „Verden“. Jedva da smo i razumeli smisao njene priče – nas je iznenadio njen ton. Baka je sa nama razgovarala kao sa odraslima! Videli smo samo lepog brkatog oficira kako se izdvaja iz stroja pobedničke parade, prilazi jednoj mladoj ženi usred čvrsto zbijene oduševljene mase sveta i pruža joj komadić mrkog metala...

Posle večere, opremljen džepnom lampom, uzalud sam podrobno pretraživao leju zasađenu georginama pred našom zgradom. „Verdena“ nije bilo tamo. Naći ću ga sutradan ujutru na pločniku – komadić gvožđa nalik kamenčiću, među opušcima, u srči od razbijenih boca, na prosutom pesku. Gledajući ga učinilo mi se da se izdvaja iz te tako obične sredine kao kakav meteorit, doleteo iz nepoznate galaksije, koji se zamalo nije pomešao sa šljunkom na našoj stazi...

Tako smo odgonetnuli skrivene suze naše bake i naslutili da je u njenom srcu još trajala ta davna ljubav prema jednom Francuzu koju je gajila pre našeg dede Fjodora. Bio je to gizdavi oficir Velike armije, čovek koji je u Šarlotinu šaku stavio hrapavi kamenčić „Verden“. To otkriće nas je zbunilo. Osetili smo kako nas je sa bakom zbližila tajna koja možda nije bila poverena nikom drugome u porodici. Iza datuma i šaljivih pričica iz našeg porodičnog predanja osećali smo kako se sada pomalja život u svojoj bolnoj lepoti.

Te večeri smo sedeli sa bakom na malom balkonu njenog stana. Prepun cveća, izgledao je kao da visi nad

toplom izmaglicom stepe. Sunce boje užarenog bakra dotaklo je horizont, za trenutak se tu kao oklevajući zadržalo, a zatim uronilo. Na nebu su zatreperile prve zvezde. Do nas su sa večernjim povetarcem dopirali jaki prodorni mirisi.

Ćutali smo. Pošto je još bio dan, baka je nešto ušivala na bluzi raširenoj na svom krilu. A kad je tamnoplava senka ispunila vazduh, podigla je glavu, ostavila svoj rad, dok joj je pogled bludio po maglovitim daljinama ravnice. Ne usuđujući se da prekinemo njeno ćutanje, s vremena na vreme bismo je bojažljivo pogledali: da li će nam opet nešto poveriti, nešto još tajnovitije, ili će nam, kao da se ništa nije dogodilo, pošto donese lampu sa tirkiznim abažurum, pročitati nekoliko stranica iz Dodea ili Žila Verna koji su nam često pravili društvo u duge letnje suto-ne? Ne priznajući to ni sami sebi vrebali smo njene prve reči i njen glas. U našem iščekivanju je – poput pažnje sa kojom gledalac prati igrača na žici – bilo dosta bezdušne radoznalosti i neke neodređene nelagodnosti. Činilo nam se da postavljamo zamku toj ženi, samoj pred nama.

Međutim, ona kao da nije primećivala ni naše prisustvo ni koliko smo napregnuti. Ruke su joj i dalje nepomično ležale na krilu, pogled joj se stapao s prozračnim nebom. Lagan smešak joj se pojavio na usnama...

Malo-pomalo prepustili smo se tom ćutanju. Nagnuti preko ograde, širom smo otvorili oči da bismo videli što više neba. Balkon se lagano njihao, izmičući nam se ispod nogu, počinjao da lebdi. Horizont se približavao kao da smo jurili prema njemu kroz blag noćni povetarac.

Iznad njegove linije smo razabrali ono bledunjavo svetlucanje nalik na sićušne sjaktave iskricе talasića na

površini reke. Nepochljljivi, istraživali smo tamu koja je osvajala naš lebdeći balkon. Da, u dubini stepe je svetlucalo tamno prostranstvo vode, izdizalo se, širilo oporu svežinu velikih kiša. Njena površina kao da je postajala sve svetlija – nekom mutnom zimskom svetlošću.

Sada smo videli kako iz te fantastične plime izranjaju tamni obrisi zgrada, tornjevi katedrala, stubovi uličnih fenjera – ceo jedan grad! Ogroman, skladan, uprkos vodi koja je preplavila njegove avenije, jedan fantomski grad je izranjao na naše oči...

Odjednom smo shvatili da nam neko govori već izvesno vreme.

Govorila nam je baka!

„U to vreme sam bila u vašim godinama. Bilo je to u zimu 1910. Sena se bila pretvorila u pravo more. Parižani su plovili čamcima. Ulice su ličile na reke, trgovi na velika jezera. A mene je najviše čudila – tišina...“

I mi smo na balkonu čuli tu uspavljujuću tišinu poplavljenog Pariza. Čulo se pljuskanje nekoliko talasa pri prolasku nekog čamca, nečiji prigušen glas na kraju poplavljenе avenije.

Francuska naše bake je, kao neka Atlantida u magli, izranjala iz talasa.